

1900

FRIVOLITEITEN VAN EEN GROOT PSYCHOLOOG

TEKST: DOUWE DRAAISMA

Een groot psycholoog raakte geïnteresseerd in een wiskundestudent met telepathische gaven. Of hoe de eminente hoogleraar Gerard Heymans zijn wetenschappelijke nieuwsgierigheid ook losliet op minder salonfähige onderwerpen.

Het moet ergens in de jaren twintig zijn geweest dat Gerard Heymans een fotozaak in de Zwanestraat binnenliep. Hij hoefde zich niet voor te stellen: iedere Groninger wist dat de tengere man met de sik hoogleraar filosofie en psychologie was en dat hij een internationale reputatie genoot. De fotograaf vroeg hem aan een tafeltje plaats te nemen, stelde de belichting in en drukte af. Het resultaat ziet eruit alsof vijf geleerde heren met elkaar in beraad zijn over een ernstig onderwerp. De foto is bij leven nooit gepubliceerd.

Het kiekje werd na Heymans' dood in 1930 aangetroffen in zijn portefeuille. Het is niet bekend wat hem bewoog zichzelf met zijn spiegelbeelden te laten vereeuwigen. Was hij geïnteriseerd door de mogelijkheid in één keer vijf kanten van zichzelf vast te leggen? Genoot hij van de paradox dat hij vier gezichten kon laten zien door met zijn rug naar de camera te gaan zitten? De vraagtekens moeten blijven staan. De foto is een curiosum in een geleerdenleven dat verder vooral uit denken, studeren en schrijven lijkt te hebben bestaan.

En toch is dat beeld niet helemaal eerlijk. Ook in zijn loopbaan als experimenteel psycholoog – Heymans stichtte in 1892 het eerste laboratorium in Nederland – zijn er af en toe activiteiten geweest die zijn tijdgenoten als onbegrijpelijke frivoliteiten hebben opgevat. Heymans was van 1890 tot 1827 hoogleraar geschiedenis der wijsbegeerte, logica, metafysica en zielkunde in Groningen. Zijn wetenschappelijke reputatie had hij gevestigd met fundamenteel onderzoek naar zintuiglijke gewaarwordingen, zoals tastsensaties op de rug van de hand. Later ontwikkelde hij psychologische enquêtes, waarmee hij de erfelijkheid van persoonlijkheidsverschillen en temperament onderzocht. De statistische bewerking van deze experi-

Vijf keer
Gerard Heymans

menten en enquêtes nam jaren in beslag, waarbij Heymans nog het geluk had dat hij gebruik mocht maken van de 'rekenaars' – mensen, geen computers – die werkten voor de astronoom Kapteyn. Maar bij al dat geëxperimenteer en gereken probeerde Heymans ook tijd vrij te maken voor onderwerpen waar veel collega's hun handen liever niet aan vuil maakten.

Kort na 1900 kreeg Heymans belangstelling voor het verschijnsel *déjà vu* – het vluchtige en licht ontregende gevoel dat wat je nu beleeft zich al eens eerder precies zo heeft voorgedaan, in een ver, schimmig verleden. Met behulp van een psychologische vragenlijst, verspreid onder twee jaargangen studenten psychologie, probeerde Heymans na te gaan of er een bepaald persoonlijkheidstype bestond dat extra gevoelig was voor *déjà vu*'s en of er misschien specifieke omstandigheden waren die het ontstaan van een *déjà vu* in de hand werkten. Beide bleken het geval: *déjà vu*'s deden zich vooral voor bij mensen

met relatief sterke stemmingswisselingen, een onregelmatig werkritme en weinig affiniteit met exacte vakken. Meestal hadden de *déjà vu*'s zich 's avonds voorgedaan, vaak in een toestand van vermoeidheid, op een moment dat de concentratie verslapt was. In dat laatste zocht Heymans ook de verklaring. Door het gebrek aan concentratie, hoe kort ook, wordt de huidige waarneming alleen via vage en onvolledige associaties verbonden met eerdere ervaringen. Daardoor ontstaat voor het bewustzijn de illusie dat wat we nu beleven een 'oude' herinnering is, die immers ook vaag en onvolledig is.

Veel psychologen vonden dat onderzoek naar een verschijnsel als *déjà vu* niet thuishoorde in een exacte wetenschap. Die afkeuring werd nog veel sterker toen Heymans zich in 1919 ging bezighouden met telepathie. Al aan het einde van de negentiende eeuw was dit onderwerp afgevoerd van de agenda van de officiële, toonaangevende psychologie. Het werd

geassocieerd met spiritisme en bedrog. Heymans zette zijn (internationale) reputatie op het spel door voorzitter te worden van een 'Studievereniging voor Psychical Research', toen de aanduiding voor parapsychologie. Hij begon in zijn laboratorium in het Academiegebouw een serie proeven met een wiskundestudent, Van Dam, die bij zichzelf gemerkt had dat hij de gedachten van een 'zender' kon opvangen. De uitkomst was spectaculair: op een soort schaakbord kon Van Dam het veld aantikken dat iemand in een andere kamer in gedachten had genomen. Tot op de huidige dag verschijnen er analyses van dit experiment. Niet in de vakbladen van de officiële psychologie trouwens, maar in parapsychologische tijdschriften. Maar is dat eigenlijk niet ontwapenend van Heymans? De beroemdste psycholoog en filosoof van Nederland zijn en dan je gezag gebruiken om iets in bescherming te nemen dat zo weinig aanzien geniet? Heymans hoefde zich niet te schamen als hij in de spiegel keek. ■

De Heymanszaal in
het Academiegebouw

